

Eklektik bir faşizm analizi

Mustafa Kemal Coşkun

Faşistler;
Michael Mann,
çev. Ulaş Bayraktar,
İletişim Yayınları, 2015.

Önce basit gibi görünen ama üzerinde çokça tartışmaların yapıldığı bir soruyla başlayalım: İdeolojik ögeler bir sınıfsal ifade içerir mi? Örneğin faşizm, öncelikle bir ideoloji olarak sınıfsal bir içeriğe sahip midir?

Trotsky, faşist hareketin sınıf karakterini değerlendirirken, faşizmin küçük burjuva tabanına dayanarak finans kapitalin diktası olduğunu tespit etmişti. Böyle bir hareket, özellikle sınıf bilinçli işçiler üzerinde zora dayalı bir hâkimiyet kurabileceği gibi, daha da önemlisi, sınıf bilincine sahip olmayan işçileri ideolojik olarak etkileyebilirdi. Benzer bir tespiti Poulantzas da yapar. Nitekim ona göre faşizmin iktidara gelmesinde rol oynayan temel sınıf küçük burjuvazidir. Bu sınıfın temel karakteristiği ise, onun farklı fraksiyonlarının çeşitli ekonomik faaliyetlerinin politik ve ideolojik düzeylerde ancak aynı geçerli etkileri ürettiği zaman sınıf olarak birliğini göstermesinde yatar. Böylece küçük burjuvazi bir sınıf olarak birleşmiş olur. Küçük burjuva ideolojisinin egemen ideolojinin içerisine dâhil olmasına yol açan bir takım alt birlik ögeleri vardır ki bunlar; statükocu

anti-kapitalizm, hiyerarşi miti ve devlet fetişizmidir. Faşizmin tarihi rolü, büyük tekelci sermaye ile küçük burjuvazi arasında bir ittifak yaratmasıdır.

Farklılıkları bir yana bırakırsak bu iki analizdeki ortak yan, faşist ideolojinin destekçileri/taşıyıcıları olarak öncelikle küçük burjuvaziye görmelerinden başka bir şey değildir. Lâkin bu türden bir yaklaşıma Ernesto Laclau itiraz eder. Ona göre somut ideolojilerin temel öğelerinin sınıfsal aidiyetlerinin açıklanması süreci tamamen keyfi olarak gerçekleştirilir. Zira Laclau'ya göre, örneğin Poulantzas'ın herhangi bir sınıfın karakteristik özelliği olarak düşündüğü öğelerin hiçbiri kendi başlarına ele alındıklarında böyle değildir. Nitekim rekabetçi kapitalizm aşamasının burjuva ideolojik ögesi olarak görülen liberalizm, Latin Amerika'da feodal toprak beylerinin karakteristik ideolojisi olmuştur. Ya da militarizm illaki emperyalist ya da feodal bir ideoloji olarak görülemez. Zira İkinci Dünya Savaşından sonra Üçüncü Dünya ülkelerinde görülen militarizm anti-emperyalist hareketin temel ideolojik ögesi olmuştur. Dolayısıyla Laclau için herhangi bir ideolojik ögeyi bir sınıf aidiyetiyle anlamaya çalışmak anlamsız bir çaba olacaktır. Bu, her türlü ideolojik ögenin herhangi bir sınıfın temel ideolojisi olabileceği anlamına gelir.

Buradan yola çıkarak Laclau şu tür sonuçlara ulaşır: (1) Sınıfların ideolojik ve politik düzeylerde varlığını bir indirgeme süreci yoluyla değerlendirmek artık mümkün değildir. Bir ideolojik söylemin sınıf karakteri, eklemleme ilkesi ile (yani bu ideolojiyi oluşturan adlandırmaların eklemmesi) ortaya çıkar. Faşizm kendi başına hiçbir sınıfsal çağrışım içermez; ne burjuva ne feodal ne küçük burjuva ne de proleter bir ideolojidir. Burada sınıfsal ifade ancak faşizmin diğer ideolojik öğelerle eklemlemesinden türer. Peki, fark nerede yatmaktadır? Bu fark belirli bir anlam çekirdeğinin farklı ideolojik eklemleme alanlarına çağrışımsal olarak bağlanabilmesinde yatmaktadır. Dolayısıyla sınıflar ideolojik ve politik düzeyde bir indirgeme süreci değil fakat bir eklemleme süreci içinde var olurlar. (2) Bu durumda eklemleme, üzerinde sınıfsal ideolojik pratiklerin işlediği hammadeleri oluşturan sınıfsal olmayan içerikleri -yani adlandırmaları ve çelişkileri- gerektirmektedir. Bir sınıf, yekpare bir dünya anlayışını toplumun geri kalanına kabul ettirmesiyle değil, farklı dünya görüşlerini eklemleyebildiği ölçüde hegemonya kurar, böylece farklı dünya görüşlerinin potansiyel çelişkilerini etkisizleştirir. Örneğin işçi sınıfı, sosyalist ideolojiyi toplumun geri kalanına kabul ettirmekle uğraşırsa başarılı olamayacak, ancak "halk" içerisinde benimsenen diğer ideolojilerle (milliyetçilik, liberalizm, sosyal demokrasi, vb.) kendi ideolojisini eklemlese başarılı olabilecektir. (3) Eğer durum buysa, sınıflarla ampirik olarak gözlemlenen gruplar çakışmak zorunda değildirler. Bireyler, tümü sınıfsal çelişkilerden ibaret olmayan bir çelişkiler birikiminin taşıyıcıları ve kesişme noktalarıdır. Üstelik bu çelişkiler birikimini eklemleyen sınıfın zorunlu olarak bireyin ait olacağı sınıf olacağı da söylenemez.

Laclau, bir sınıfın hegemonyasını kurabilmesi için popüler demokratik adlan-

dırmaları kendi ideolojik söylemine eklememesi gerektiğini ısrarla vurguluyor. Bunu bir an için doğru olarak kabul edelim. Lâkin Laclau, Poulantzas'ı eleştirirken, onun somut ideolojik ögelere sınıfsal aidiyetler atfetmesinin tamamen keyfi olduğunu belirtmektedir. Laclau'ya göre kendi başına ele alınan ideolojik ögelerin hiçbir zorunlu sınıf ifadesi yoktur ve bunlar, somut bir ideolojik söylem halinde eklenirse ancak bir sınıf ifadesinden bahsedilebilir. Ancak sorun şu ki, diyelim işçi sınıfına atfedilebilecek bir ideolojik söylem olmalıdır ki bu sınıf herhangi bir sınıf aidiyeti olmayan diğer ideolojik ögeleri kendi ideolojisiyle eklemeyebilsin. Yani, bir sınıfa ait en azından bir tane ideolojik söylem olmalıdır ve bu sınıf da sınıfsal olmayan ideolojik söylemleri kendisinininkiyle eklemeyebilmelidir. Laclau'nun buna yanıtı, sınıf ideolojilerinin soyut üretim tarzı düzeyinde var olabileceğidir. Örneğin sosyalizm bir ideoloji ise, üretim tarzı düzeyinde soyut olarak ifade edilmiş bir ideolojidir ve işçi sınıfı bu ideolojisiyle hegemonik bir sınıf olmak istiyorsa somut toplumsal düzeydeki ideolojilerle bunları eklemeyebilmelidir. Ne var ki, üretim tarzı düzeyinde ortaya çıkan çelişkinin soyut olduğu iddiası da aslında bir keyfiliği ifade etmektedir. Zira bu çelişkiyi insanlar somut toplumsal formasyonlar içerisinde gündelik hayatlarında sürekli yaşamaktadır. Öyleyse, sınıf çelişkisi sadece soyut üretim tarzı düzeyinde değil fakat aynı zamanda somut toplumsal formasyon düzeyinde de ortaya çıkan, yaşanan ve gösterilebilen bir çelişkidir. Ne var ki bu noktada başka bir sorun ortaya çıkar ki, o da, işçi sınıfının kendi ideolojisine eklediği popüler demokratik bir adlandırmanın, sınıfın ideolojisini illaki daha devrimci yapacak olmaması, hatta tersine, daha gerici sonuçlar da doğurabilmesidir. Yani basitçe, sosyalizmi milliyetçilikle eklemeyerek "halk"ın desteğini alarak hegemonya kurma süreci, halkın (sosyalizm gibi) daha ileri ideolojileri benimsemesine değil fakat sosyalist ideolojide daha geri anlayışlara yol açarsa ne olacaktır? Yani, sosyalizm ile her eklenme ileri sonuçlar ortaya çıkarmayacağına göre, popüler demokratik ideolojilerin eklenmesinin işçi sınıfı ideolojisinde yarattığı bu türden olumsuz etkiler nasıl bertaraf edilecektir ya da edilebilir mi? Laclau, daha sonraki çalışmasında (özellikle Chantal Mouffe ile yazdığı *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*) bu tür sorunların farkına varmış olmalı. Ancak onun çözümü, nesnel sınıf konumları ile hegemonya arasındaki ilişkiyi bütünüyle koparmak, yani hegemonyanın sadece sınıflar tarafından kurulabileceği fikrini bütünüyle reddetmek olmuştur. Ortaya çıkan şey ise, işçi sınıfı ile onun toplumsal konumu arasındaki, yani ekonomi (üretim tarzı) ile siyaset (ideoloji) arasındaki ilişkinin bütünüyle koparılmasıdır.

Bütün bunlardan burada bahsetmemizin nedeni, tamamen aynı biçimde olmasa da *Faşistler* kitabının yazarı Michael Mann'ın da benzer bir sorunla karşımıza çıkmasıdır. İngiliz toplum bilimci Mann'ın *Faşistler* kitabı, aslında daha önce yazmış olduğu *Toplumsal İktidarın Kaynakları* çalışmasının bir uygulaması gibidir. Amerikan Sosyoloji Derneğinin 1998'de yılın en iyi kitabı seçtiği *Toplumsal*

İktidarın Kaynakları'nda Mann, Marx'ı eleştirip daha çok Weberci bir yaklaşım geliştirir. Birçok çalışmasında sınıf genellikle üzeri örtülü biçimde karşımıza çıkar sadece. *Toplumsal İktidarın Kaynakları*'nda iktidar siyasal, ekonomik, askeri ve ideolojik olmak üzere dörtlü bir yapıya sahiptir. Toplumsal değişimi belirleyen de bu makro iktidar yapılarıdır. Mann'a göre iktidar yapılarından herhangi biri tarihin belli bir döneminde daha fazla öne çıkabilmekte, bazı toplumlarda da bu durum daha dengeli bir biçimde gelişmektedir. Mann, bu çalışmasında da tıpkı *Faşistler* kitabında olduğu gibi fazla eklektik bir yol izler. Nitekim hangi iktidar yapısının hangi toplumlarda ve neden daha fazla öne çıktığı tamamen keyfi olarak belirlenmiştir. Aşağıda görüleceği gibi bu iktidar kaynakları faşizm analizinde de merkezi bir yere sahiptir.

Mann, faşizmin toplumsal tabanını ve işlevlerini iyi anlamamız gerektiğini, ancak toplumsal olanın sınıf ile özdeşleştirilmemesi gerektiğini ileri sürer. Ona göre sınıf kuramcıları¹ “toplumsal taban” ve “nesnel işlevlere” odaklanmakta, bu nedenle de faşistlerin kendi inançlarını açıkça görmezden gelmektedir. Burada kanımızca bir sorun daha ortaya çıkıyor. Eğer sınıfsal herhangi bir temeli yoksa faşistlerin kendi inançlarının nereden kaynaklandığı sorusuna yanıt vermek gerekir. Zira Mann'a göre faşist ideolojinin taşıyıcıları bulunmakla birlikte bunlar artık sınıfsal olarak tanımlanamaz. Bu durumda faşist ideolojinin taşıyıcılarını motive eden nedenlerin ortaya çıkarılması gerekir. Mann'ın buna verdiği yanıt aşağıda tartışacağız, ancak buna verilen yanıt fazlasıyla eklektiktir ve Mann'a göre ülkeden ülkeye, toplumdaki topluma değişen niteliklere sahiptir. Şimdilik sınıf kuramına ilişkin eleştirilerine devam edelim.

Mann'a göre orta sınıf kuramlarının artık hiçbirisi sağlam durmamaktadır. İtalya, Almanya, Macaristan, Romanya ve Avusturya örneklerinden yola çıkarak Mann, faşistlerin birçoğunun ne ekonomik açıdan muhtaç kesime ne de orta sınıfa üye olduğunu ileri sürer. Zira tüm sınıflardan insanlar faşist olmuşlardır ve tam da bu nedenle sınıf bilincinin ya da sınıf çatışmasının faşizmi açıklamasını beklemek olasılık dışıdır. Kaldı ki faşizm, Mann'a göre genelde ne özellikle burjuva ne de özellikle küçük burjuvadır, sınıf kompozisyonları karmaşık ve değişkendir. Bu nedenlerle Mann, faşizmi bir sınıf kategorisi ile ilişkilendirerek tanımlamak yerine, aşkın ve arındırıcı bir ulus-devletçiliği paramilitarizm aracılığıyla gerçekleştirme arayışı olarak tanımlar. Bu tanımları, her biri kendi içinde çelişkiler taşıyan beş koşula bağlar Mann. Birincisi, “organik” ve “yekpare” bir millete derin ve popülist bağlılığı ifade eden milliyetçiliktir. İkincisi, hem bir amaç hem de bir örgütlenme biçimi olarak devletçiliktir ki, Mann'a göre faşistler devlet iktidarına tapmaktadır. Üçüncüsü, faşistlerin muhafazakâr, liberal, sosyal demokrat ve sosyalistlerin iddialarını yadsıma anlamında aşkınlıktır. Mann'a göre faşistler hem

---

¹ Mann'a göre sınıf kuramının iki türü vardır. Bunlardan biri faşizmi özünde orta ve alt sınıfların, diğeri ise sermaye sınıfının müttefiki ya da aracı olarak görür.

sermayeye hem de emeğe saldırdılar. Faşist ulus-devletçilik, toplumsal çatışmaları kışkırtanları bastırarak sınıfları ve diğer çıkar gruplarını korporatist devlet kurumlarının bünyesine katarak aşabileceğini umdu. Ama tam da bu nedenle faşistler tüm sınıflardan destek gördüler. Yine de Mann, aşkınlığın asla başarılamadığını, zira fiiliyatta tüm faşist rejimlerin kapitalizme meylettğini ileri sürer. Bu anlamda Mann, faşistlerin aslında kapitalizmi aşmak gibi bir amaçları olduğunu iddia etmekte, dolayısıyla faşizmin emperyalist tekeli kapitalizmin ürünü olduğunu da gözden kaçırmaktadır. Dördüncü koşul, düşman olarak görülen her kimse onları saf dışı bırakmaya yönelik bir temizliktir. Sonuncusu ise faşist radikalliğin temeli ve halkın sınıf aşkınlığını “kafaları birbirine çarpıştırarak” gerçekleştirmesini sağlayacak paramilitarizmdir.

Mann, daha sonra, faşizmi açıklayabilmek için toplumsal iktidarın kaynakları olarak nitelediği dört unsurun kullanılması gerektiğini belirtir. Bunlar, ideolojik, iktisadi, askeri ve siyasi iktidar kaynaklarıdır. Mann’a göre sınıf kuramcıları bu dördünden iktisadi olanı, milliyetçi kuramcılar ise ideolojiyi öne çıkarmıştır. Ona göre önemli toplumsal ve tarihsel çıktılar anlamak için bu dört kaynağın da incelenmesi gerekir.

Bu çerçevede Mann, otoritarizmin ve faşizmin yükselişini yukarıda sıraladığı dört iktidar kaynağında ortaya çıkan krizlere bağlar. Bu dört etkenin her biri Mann’ın incelediği ve faşist rejimlerin oluştuğu İtalya, Almanya, Avusturya, Macaristan, Romanya ve İspanya’da etkili olmuştur ancak her bir ülkedeki özgül ağırlıkları farklıdır.

Mann’a göre faşistler, paramiliter, aşkın ve arındırıcı bir ulus-devletçiliğe inanan, kendilerine özgü oldukları için de ne örgütleri ne de değerleri bakımından herhangi bir sınıf çıkarımının aracı olamayacak kişilerdi. Daha çok ulusu düşmanlarından arındırma ve böylece de sınıfsal ve siyasi çatışmaları aşma arayışındaydılar.

Mann, çok doğru bir biçimde faşist hareketleri ve faşistlerin bir gün geri dönebileceği iddialarını ciddiye almak gerektiğini vurguluyor. Bu anlamda faşizmi ve faşistleri anlamak için Mann’ın girişimi oldukça önem taşıyor, zira Ernest Mandel’in de vurguladığı gibi, faşizmin yükselişinin tarihi aynı zamanda faşizm teorilerinin yetersizliğinin de tarihi olmuştur. Bu çerçevede faşizmi iyi analiz etmek ona karşı mücadeleyi de daha etkili kılacaktır.

Diğer taraftan Mann, çalışmasında iki noktada kanımızca yanılıyor. Bunlardan birincisi, sınıf kuramlarını faşist hareketi sadece ve sadece orta sınıfa ya da sermaye sınıflarının çıkarlarına indirgeyen kuramlar olarak anlıyor. Oysa dünyayı sınıf kuramlarıyla ya da sınıf mücadeleleri ile açıklamak demek, her meseleyi sınıfa indirgemek demek değil, bütünü bir parçasını, örneğin siyasal alanı bütünü diğer parçaları ile (ekonomik, kültürel, ideolojik, vb.) bir arada analiz etmek demektir. Nitekim Trotskiy, faşizm analizinde küçük burjuvazi ile finans kapital ilişkisini ortaya koymuş, bunu kapitalizmin krizi çerçevesinde ele alarak faşist

hareketin burjuva devlet aygıtına nasıl yedirildiğini bütünsel bir analizle göstermiştir. Demek ki sınıf kuramı demek, herhangi bir meseleyi sınıflara indirgemek demek değildir.

Ancak Mann sınıf kuramını böyle anladığı ölçüde de ikinci bir hata yaparak faşizmin sınıf niteliğini de gözden kaçırmakta, faşizmi tanımlayabilmek için her biri ülkeden ülkeye değişebilen çok çeşitli nitelikler sıralamaktadır. Dolayısıyla fazlasıyla eklektik bir analizle karşı karşıya bırakıyor bizi. Bu ise faşizmi tanımamızı güçleştirmekte, dolayısıyla neye ve kime karşı mücadele etmemiz gerektiğini bulanıklaştırmaktadır. Çünkü Mann, dünyaya sınıf mücadelesi ile bakmanın sınıf indirgemecilikle aynı şey olduğunu zannederek asıl hatayı burada yapmaktadır.

Bu tür bir algı aslında sosyal bilimlerde temel bir sorundur. Nitekim toplumsal olaylara sınıf mücadelesi çerçevesinde bakmak genellikle indirgemeci bir yaklaşım olarak yorumlanır. Bu ise ister istemez ya sınıfın analizden bütünüyle çıkarılmasıyla ya da sınıfın yanına tıpkı Mann'ın yaptığı gibi bambaşka değişkenlerin eklektik biçimde eklenmesiyle sonuçlanır. Böylece toplumsal analizde sınıf görünmez olur, üzeri örtülür. Oysa tam da tersine, bu tür bir bakış ekonomik, siyasi ve ideolojik-kültürel etkenleri bir arada düşünmeyi gerekir, zira bütün bunlar sınıf mücadeleleri çerçevesinde ortaya çıkar, gelişir ve dönüşürler. Bu nedenle faşizm analizlerinde eklektik ya da indirgemeci olmayan, ama toplumsal olayların bütünsel kavrayışı ile faşizmi analiz edebilen çalışmalara daha fazla ihtiyaç olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.